

بسم الله الرحمن الرحيم

ساناز علیپوریان مطلق ۱

راهکارهای انس و تدبر در قرآن کریم از دیدگاه مقام معظم رهبری (دام ظلّه).

چکیده

قرآن از مهمترین وسیله های ارتباط با خداست و براساس روایات هرکسی قرآن را پیشوای خود قرار دهد، قرآن او را به بهشت سوق می دهد و هرکسی به قرآن پشت کند، قرآن نیز او را به بسوی آتش می کشاند. نیکوست باقرآن انس داشته باشیم. براساس فرمایش امام صادق (ع) روزی پنجاه آیه آن را تلاوت کنیم و تدبر نماییم تا قلبی قرآنی و اندیشه نورانی داشته باشیم و دیگر افکار باطل به حوزه اندیشه ما راه پیدا نکند. اگر قرآن با قلب مادر آمیزد، افکار باطل دیگر به آن راه نمی یابد، انس باقرآن چشمه فکر ما را چو شان و راه و روش درست اندیشیدن و زندگی کردن را در ما می پروراند.

کلید واژه

تدبر، انس، قرآن کریم.

طلبه سطح دوم حوزه علمیه معصومیه (س) خرم آباد

امروزه انسان در معرض آماج و حملات روحی و روانی قرار دارد و نگرانی های فراوانی
 او را احاطه کرده و حشت تنهای در همه حال انسان را تنها نمیگذارد و به شدت نیازمند انیس
 و مونس است که در کنار او آرامش یابد، نگرانی های شدید او را از تنهای و بی کسی در همه
 حوادث دوران زندگی، و روان او را می آزارد. قرآن کریم مونس است که در شرایط عادی
 و نیز در بحرانها و سختی های زندگی میتواند بهترین همدان انسان باشد. امام سجاد (ع) میفرماید:

قرآن بامن باشد، اگر همه مردم که در بین شرق غرب است هستند بمیرند و هیچ موجودی
 بر روی زمین زنده نماند و من تنها باشم هرگز از تنهای و حشت نمیکنم (کلینی ۷ کافی ۷ ج ۲ ص

۶۰۲) آری قرآن از بهترین مونس انسان در تنهای ها و نگرانی های زندگی است که جلوه ای
 از علم و حکمت پروردگار و نشانگر عظمت خداوند متعال است. انس با قرآن، همراه شدن با
 گنجینه بی پایان و در اختیار داشتن برنامه جامع و کامل یک زندگی سعادتمندانه که همه در پی
 آنند، ولی نمی دانند که در کنارشان قرار دارد و به قول معروف:

یار در خانه ما گرد جهان می گردیم

اب در کوزه ما تشنه لبان می گردیم

قرآن برنامه زندگی انسان مسلمان و معارف آن دوازده مادی و معنوی همه انسان هاست اساسا
 قرآن عهدنامه ای میان خداوند و مردم است، یکی از حجت های الهی بر روی زمین قرآن
 کریم در آموزهای اسلامی بسیار سفارش شده است.

در این مقاله به بررسی راهکارهای انس و تدبیر در قرآن کریم از دیدگاه رهبری (دام ظلّه) می -
 پردازیم با توجه به این توضیحات، این سوال مطرح میشود که نحوه تاثیر انس و تدبیر در قرآن
 کریم از دیدگاه مقام معظم رهبری (دام ظلّه) به چه صورت است؟ به تعبیری دیگر، برای
 رسیدن به انس کامل قرآن کریم طی چه مراحل لازم و ضروری است؟

در مورد موضوع پژوهش حاضر، بر اساس اطلاعات موجود تاکنون نگارشی به صورت
 مستقیم شکل نگرفته است اما به لحاظ ارتباط با موضوع مورد بحث، یعنی انس و تدبیر با قرآن
 کریم نگارش های صورت گرفته است. آقای میربان و حسن زاده رمضان، مقاله ای تحت
 عنوان انس با قرآن بر سلامت روان نگاشته شده است که به بحث سلامت روان از طریق انس
 با قرآن کریم پرداخته است که علت بسیاری از مشکلات روحی روانی را دور بودن از معنویت

است، که در این مقاله فقط در مورد سلامتی روان از طریق انس باقران کریم پرداخته است، که راهکارهای انس و تدبیر در قرآن کریم از دیدگاه رهبری (دام ظلّه) پرداخته نشده است.

که مقاله مورد بحث بیشترین تمرکز خود را به بحث راهکارهای انس و تدبیر در قرآن کریم از دیدگاه مقام معظم رهبری (دام ظلّه) اختصاص داده شده است.

این پژوهش در صدد است ۷ باروش گردآوری کتابخانه ای و اسنادی ۷ بیانات مقام معظم رهبری (دام ظلّه) را استخراج و با استفاده از روش داده بنیادی تحلیل محتوا ۷ طریق انس و تدبیر در قرآن کریم در نگاه رهبر انقلاب اسلامی (دام ظلّه) بررسی کند.

مفهوم شناسی

۱ انس باقرآن کریم:

الف: کلمه انس، تشکیل شده است از همزه و نون و سین، یک اصل معنای دارد و به معنای آشکار شدن چیزی است: چیزی که مخالف راه روش توشی باشد (ابن فارسی > ۱۴۵: ۱۴۰۴/۱)

برخی آن را به معنای محبت که خلاف تنفر است گرفته اند (راغب اصفهانی ۱۴۱۲ ق: ۹۴) معنای دیگر که به آن ذکر شده است، آرامش است (ابن سید ۱۴۱۲ ق: ۵۵۵) همچنین به معنای الفت نیز است (قریشی ۱۳۱: ۱/۱۳۷۱). با توجه به معنای لغوی فوق، میتوان معنای اصطلاحی آن را چنین تعریف کرد: انس به معنای الفت داشتن به چیزی که از طریق محبت به دست می آید و ثمر آن آرامش انس گیرنده است، مقام معظم رهبری (دام ظلّه) انس باقرآن کریم را خواندن و بازخواندن و در مفاهیم قرآنی تدبیر کردن و آن ها را فهمیدن میدانند (خامنه، دیدار باجمعی از قاریان، ۱۳۶۹/۱۰/۱)

۲ تدبیر:

الف: تدبیر از ماده (دبر) برخلاف (قبل) به معنای پشت و پشت سر اشیا، پایان و آخر

تدبیر یعنی نگرستن به عاقبت و آخر آن کار و تأمل و فکر نمودن در آن

ب: هیات در باب تفعل برای مطاوعه و دریافت تفعل می باشد. پس تدبیر حصول مفهوم تدبیر است. تدبیر یعنی پشت سر هم چیدن حکیمانه و تدبیر دریافت آن چپش.

ب: تدبر در قرآن کریم: تاکنون تعاریف متنوعی از آن ارائه شده که برخی از آنها اشاره می‌شود ۱ تفکرو تامل در قرآن ۲ ترتیل و تلاوت راستین در قرآن ۳ تفسیر صحیح ظاهر باطن ۴ کشف هماهنگی بین آیات و کشف موضوع سور این تعاریف هیچ کدام به تنهای جامع و کامل نیستند و میتوان باتوجه به همه آنها این گونه گفت که تدبر در قرآن تفسیر صحیح ظاهر و باطن قرآن به همراه کشف هماهنگی بین آیات و موضوعات سور میباشد.

اهمیت انس باقرآن کریم:

قرآنی که امروزه در دست ماست تجلی خدای تبارک و تعالی در قالب کلام اوست که امروزه کسانی در اختیار ما قرار گرفته . البته رسول گرامی اسلام (ص) در این راه زحمات فراوانی کشیدند و همچنین امیرالمومنین علی (ع) و اولیای الهی از او با فداکاری هایشان از حریم معارف اسلامی ، پاسداری کردند تا جای که حضرت سیدالشهدا در راه قرآن به شهادت رسیدند و حاصل و دست مایه این همه تلاش و مجاهدت ، قرآنی است که امروزه در دست ماست و معارف فراوانی که از آن بزرگواران در فهم بهتر تفسیر آیات برای همه نسل ها قرار داده شده و امام صادق در این باره میفرمایند : قرآن پیمان خداوند است با بندگان شایسته اش که شخص مسلمان در پیمان نامه خود نظر کند و هر روز ۵۰ آیه را تلاوت کند . این وظیفه ای است که حجت خدا بر عهده ی مآقرار داده و مآرابه اجرای آن توصیه کرده است . اگر مآبه این وظیفه عمل کنیم و هر روز پنجاه آیه از قرآن را تلاوت کنیم که تلاوت و توجه و تدبر در معنای آن نیز به صورت تقریبی سی دقیقه زمان میبرد، اگر به این صورت عمل کنیم پس از چهار ماه یک بار و از سال سه بار قرآن کریم را خوانده ایم. تردیدی نیست که خواندن قرآن در هر روز مآبه انس باقرآن و باث نورانی شدن قلبها خواهد شد. شیوه علما و بزرگان دین به این صورت بوده است که همه روزه در زمان معینی قرآن را تلاوت میکردند و همراه قرائت به معنای آیات نیز توجه میکردند و این توجه با تدبر و تامل همراه بوده است. انسان برای مانوس شدن با هر چیزی نیاز به معرفت و شناخت آن چیز را دارد و برای مانوس شدن باقرآن هم باید معرفت و شناخت خودمان را به قرآن را افزایش دهیم و ابزار معرفت در انسان چشم و گوش و عقل میباشد بنابراین برای مانوس شدن باقرآن هم باید از ابزار بینای شنوای ، و تفکر استفاده نمائیم

معرفت قرآنی دارای دو مرتبه لفظی و معنوی میباشد:

مراتب لفظی قرآن، به وسیله قرائت قرآن و آموزش روان خوانی و تجوید می‌باشد. نکته ای که لازم به ذکر است این است که این مراتب و مراحل به صورت نسبی انجام می‌پذیرد: یعنی به نسبت به همان اندازه که آیات را قرائت کرده ایم، میتوانیم برای درک مفاهیم و معارف اقدام و در آن تدبیر نمائیم و لزومی ندارد که منتظره اتمام همه قرآن در هر یک از مراحل باشد.

مرحل انس باقرآن کریم از دیدگاه مقام معظم رهبری (دام ظلّه):

قدم اول آشنای بامتن قرآن کریم:

از دیدگاه ایشان قدم اول برای عمل کامل به قرآن کریم، آشنای بامتن قرآن کریم است (مراسم اختتامیه پانزدهمین دوره مسابقات قرآن کُری، خامنه ای ۱۳۷۱/۹/۱) برای رسیدن به این مرحله ایشان معتقدند باید فضای کشور را قرآنی کرد به این صورت که مقدمات لازم برای ترویج قرآن کریم در کشور را فراهم شود {این جلسات قرآنی، این دوره های قرآنی، این مسابقات قرآنی، این که مابه ترتیب قراء و حفاظ دل بستیم، به خاطر این است اینها همش مقدمه ای است ولی مقدمات لازمی است. ایشان نمونه ای مشابه این کار را در کشور برگزاری عزاداری امام حسین (ع) میدانند و میگویند یکی از کارهای مهم کشور، رواج جلسات تلاوت و استماع قرآن کریم ۷ همان گونه که جلسات عزاداری باشور برای اهل بیت (ع) برگزار میشود، جلسات قرآنی باید گسترش یابد تا سرعت رشد مفاهیم قرآنی افزایش یابد {در همین رابطه مقام معظم رهبری (دام ظلّه) به نقش صدا سیما اشاره می کنند {مادر تبلیغات قرآنی مان باید به شکل صحیح عمل کنیم من این را برای شما قراء عزیز عرض میکنم: امروز صدا سیما خدمت قرآن کریم است؛ دیگر از این بهتر که نمی شود اما امروز رادیو قرآن کریم داریم، در تلوزیون قرآن کریم داریم در برنامه کودکان قرآن کریم داریم، آخر شب قرآن کریم و اول صبح قرآن کریم داریم. اینها خیلی خوب است ولی ما از این امکانات چگونه استفاده خواهیم کرد؟ این خیلی مهم است (خامنه ای دیدار با جمعی از قاریان ۱۳۷۱/۱۷/۱۲)

قدم دوم: خواندن قرآن کریم

خواندن قرآن کریم از دیدگاه مقام معظم رهبری (دام ظلّه) صرف خواندن معهود در بین عام مردم نیست، بلکه ایشان هدف از خواندن قرآن کریم برای رسیدن به آن، یعنی خواندن درست، معتقدند ابتدا باید روخوانی شکل بگیرد. پس روان خوانی و بعد مفاهیم قرآن و در نهایت حفظ قرآن کریم مورد توجه قرار گیرد تا در این صورت خواندن واقعی منجر به انس باقرآن کریم شکل بگیرد به عقیده ایشان جان مایه این مرحله استمرار در کار است و انس باقرآن کریم در این

(عبدالفتاح الخالدی ۱۴۲۴ق: ۵۷) قدم سوم از دیدگاه رهبرانقلاب (دام ظلّه) تدبیر و تأمل در آیات قرآن کریم است در واقع، اگر تدبیر و تأمل به خوبی صورت گیرد، انس با قرآن کریم به هدف خود یعنی عمل قرآنی نزدیک خواهد شد. ایشان در مورد نحوه مواجهه با قرآن کریم می گویند: {انسان با هر آیه قرآن کریم مثل سخن سنجیده ای که کسی با انسان حرف می زند، مواجهه میشود وقتی که گویند سنجیده حرف می زند، مامجبور میشویم دقت کنیم حرف او را بفهمیم. با قرآن کریم این جور مواجهه بشویم، که باشما دارد سنجیده حرف میزند} (خامنه ای دیدار با شرکت کنند در مسابقات قرآنی ۲۲/۲/۱۳۷۸) به اعتقاد ایشان امر تدبیر در قرآن کریم همگانی شود. ایشان منظور از تدبیر را فهمیدن مراد خداوند می دانند. از بیانات ایشان استفاده می گردد که تدبیر در قرآن کریم صرف دریافت یکباره از قرآن کریم نیست، بلکه تدبیر به معنای پی در پی تأمل و درنگ کردن در آیات قرآن کریم است، زیرا به دلیل مراتب معنای موجود در آیات قرآن کریم، در هر بار مراجعه می توان از آیات قرآن کریم آگاهی های جدید و احساسات نو دریافت کرد و هر چه انسان بیشتر انس پیدا کند با همین مراجعات مختلف به قرآن کریم، انشراح ذهنی حاصل میشود ایت الله خامنه ای (دام ظلّه) رابطه انس با تدبیر را دوسویه می دانند، یعنی انس باعث افزایش تدبیر میشود. تدبیر در قرآن کریم با همین طور خواندن رد شدن حاصل نمیشود. بایک بار دوبار خواندن هم حاصل نمیشود، با تکرار و انس بآیه ای از قرآن کریم امکان تدبیر در آن به دست می آید (خامنه ای دیدار با قاریان شرکت کننده در بیست سومین مسابقات بین المللی قرآن کریم ۴/۷/۱۳۸۵). تدبیر باعث افزایش انس با قرآن کریم میشود {انسان هر چه بیشتر تدبیر و تأمل کند، انس بیشتری پیدا کند، بهره بیشتری خواهد برد} (خامنه ای محفل انس با قرآن کریم ۴/۱۲/۱۳۹۱) حضرت ایت الله خامنه ای (دام ظلّه) نحوه به دست آمدن تدبیر را تکیه به هر کلمه ای از کلمات و هر ترکیبی از ترکیب های کلامی و لفظی می دانند. ایشان بین تفسیر و تدبیر تفاوت فائند {انسان هر سخن حکیمانه ای را به دو گونه میتواند تلقی کند یکی سرسری و با سهل انگاری و دیگری با دقت کنجکاوانه. این اصلاً به مرحله تفسیر کردن و تعبیر کردن نمی رسد. تدبیری که در قرآن کریم لازم است، پرهیز از سرسری نگریستن در قرآن کریم است، یعنی شما آیه ای را میخوانید، با تأمل و زرف نگری باشد و دنبال فهمیدن باشید این همان تدبیر است، بدون اینکه نیازی به این باشد که انسان سلیقه های خودش را با قرآن کریم تحمیل کند که همان تفسیر به رای است، خواهید دید که باب های را از معرفت، به حسب محتوای آیه باز میکند (خامنه ای مراسم اختتامیه پانزدهمین دوره مسابقات قرآن کریم ۱۸/۷/۱۳۷۷).

قدم چهارم: عمل

مقام معظم رهبری (دام ظلّه) مراحل قبلی را مقدمه ای برای رسیدن به عمل به قرآن کریم-

میدانند: {می بینیم به برکات جمهوری اسلامی جوان های ما، مردان ما، زنان ما و نوجوانان ما به قرآن کریم علاقه و گرایش نشان می دهند قرآن کریم را فرامیگیرند. تلاوت قرآن کریم را میازمایند. قرآن کریم را حفظ میکنند. اینها البته هدف های برتر و نهایی نیستند، هدف نهایی فهم و عمل به قرآن کریم است ایشان عیب بزرگ مسلمانان را در عمل نکردن به قرآن کریم می دانند و در این مورد می گویند: {عیب بزرگ کار ما مسلمان ها ما امت اسلامی، اینجاست که دم از قرآن کریم میزنیم اما از دین خدا پیروی نمیکنیم (قل ان کنتم تحبون الله فاتبعونی یحببکم الله) (گر کسی خدا را دوست میدارد به دلیل صدق او تبعیت از پیغمبر (ص) است تبعیت از قرآن کریم است. (ال عمران ایه ۳۱) } (خامنه ای، خطبه اختتامیه مسابقات قرآن کریم ۵/۱۱/۱۳۷۱). رهبرانقلاب (دام ظلّه) محور احیای قرآن کریم را عمل به ذکر آن می دانند ایشان عمل به وعده صدق و حق قرآن کریم می دانند و در این رابطه به ایه ۱۱۵ سوره انعام (و تمت کلمه ربک صدقا وعدلا لا مبدل لکلماته) استناد میکند. ایشان در مورد چگونگی عمل کردن قرآن کریم می گویند: {باقرآن کریم انس می گیرید، قرآن کریم را که تلاوت میکنید، هر جای دستوری است، هدایتی است، نصیحتی است، در درجه اول سعی کنید آن را در وجود خودتان، در باطن خودتان، در دل خودتان پایدار کنید و آن را به عمل خودتان نزدیک کنید} (خامنه ای، دیدار با شرکت کنندگان مسابقات قرآن کریم ۳۱/۴/۱۳۹۱). ایشان قفرآن کریم عملی را از قرآن کریم ظاهری برتر میدانند. و بهره بردن از قرآن کریم را به دو صورت تقسیم میکند: نخست بهره گوش و چشم که همان خواند و تلاوت قرآن کریم است و دیگری بهره دلی قرآن کریم که عمل کردن است ایشان عنصر محبت به همراه عقیده به قرآن کریم را در مهیا کردن زمینه عمل قرآن کریم مفید میدانند. ایشان تاثیر بعد عملی قرآن کریم را هم در روح و هم در جسم و هم در فرد و هم در اجتماع می دانند و معتقدند هر چه در این ابعاد، عمل قرآن کریم بیشتر شود، مشکلات نیز حل خواهد شد (خامنه ای محفل انس باقرآن کریم ۳۱/۴/۱۳۹۱).

اهمیت تدبیر در قرآن کریم:

یکی از آداب تلاوت قرآن کریم توجه به معنای قرآن و اندیشیدن در آیات آن است. اصولا خواندن قرآن بدون تدبیر در آیات آن ارزشی چندانی ندارد، زیرا هدف از نزول قرآن عمل به آیات آن است و توجه به معانی و تدبیر در قرآن مقدمه در پیچه ای به سوی عمل است پیامبر اکرم (ص) می فرماید: خدا بعد از نعمت ایمان به خود، نعمتی بالاتر از علم به کتاب خدا و شناخت تاویل آن نداده (بحار الانوار ج ۵۳ ص ۲۵). امام علی (ع) میفرماید: بدانید قرائتی که همراه تدبیر نباشد، خیری در آن نیست (بحار الانوار ج ۸۹ ص ۲۱۱). با تفکر و تدبیر در قرآن مشخص میشود که آیات آن هیچ گونه اختلافی بایکدیگر ندارند. لذا این شریعت تا روز قیامت استمرار دارد. از لحاظ شخصی انسان با تدبیر در آیات قرآن و مجسم کردن معاد، هم داستان خلقت انسان-

برایش یادآوری میشود و هم آینده را پیش روی خودمی بیند. رسول گرامی اسلام (ص) میفرماید: قرآن را یاد بگیرید که بهترین سخن است و در آن اندیشه کنید که چون بهار است نکته مهم فرمایش حضرت این است، که در مرحله یادگیری فرمود بهترین سخن است، ولی در مرحله تفکر و اندیشه، آن را به بهار تشبیه کرده است، بهاری که فصل رویش و زندگی است (تحف العقول ص ۵۰). مقام معظم رهبری همواره به تفکر و تدبیر در کنار تلاوت باقرآن کریم و انس باقرآن کریم تاکید میکنند به عقیده ایشان تلاوت قرآنی مطلوب است که انسان آنم را با تدبیر بخواند و کلمات الهی را بفهمد، چرا تدبیر در قرآن کریم اراده و استقامت فرد راقوی میکند.

برخی از برکات انس باقرآن کریم :

۱. افزایش ایمان

مومنانی که از تلاوت آیات قرآن کریم لذت می برند طبق وعده خداوند نورانیت میابند و ایمانشان کامل میشود: مومنان تنها کسانی هستند که هرگاه نام خدا برده شود، دل هایشان ترسان می گردد و هنگامی که آیات او بر آن خوانده می شود، ایمانشان فزون تر میگردد و تنها بر پروردگارشان توکل دارد (مومنون آیه ۲۳)

۲. نورانیت فضای زندگی رسول خدا (ص) فرمودند: خانه های خود را با تلاوت قرآن نورانی کنید و خانه هایتان را چون قبرستان قرار ندهید همان طور که یهو نصار چنان کردند که در معابد و کنیسه ها نماز میگذارند و خانه های خویش را تعطیل نمودند. چرا که در خانه ای قرآن زیاد خوانده شود خیرش زیاد گردد و برای اهل آسمان نور می دهد همچون ستارگانی که برای اهل زمین نور افشانی میکند (نهج الفصاح، خ ۷۶۴).

۳. بصیرت آگاهی:

شخصی که بصیر نباشد و راه چاه را در پیچ خم حوادث تشخیص ندهد، هرگز نمی تواند به سر منزل مقصود برسد. برای همین است زندگی با آیات قرآن برای همه ای انسان ها آگاهی بخش و بصیرت افزا است و مانند چراغ راه روشن بخش است در آیه ۲۰ سوره جاثیه، قرآن بهترین وسیله بصیرت معرفی شده است. این قرآن وسیله بینای و بصیرت و مایه هدایت و رحمت است برای مردمی که به آن یقین دارند.

نتیجه گیری:

این نوشتار باهدف بررسی راهکارهای انس و تدبیر در قرآن کریم از دیدگاه مقام معظم رهبری (دام ظلّه) به نتایج زیر دست یافته است:

تاکید فراوان مقام معظم رهبری (دام ظلّه) بر موضوع انس باقرآن کریم، ایده آل است ایشان در این رابطه برای انس باقرآن کریم چهار مرحله را ضروری می دانند: نخست آشنای باقرآن کریم که این مرحله، بیشتر وظیفه نهادهای مسئولی است که در کار ترویج قرآن کریم هستند که فضای کشور را قرآنی کنند. قدم بعدی از دیدگاه رهبری (دام ظلّه) خواندن قرآن کریم است، البته نه صرف خواندن ظاهری بلکه شامل روان خوانی، درک مفاهیم و معنا، و در نهایت حفظ قرآن کریم که مکمل انس باقرآن کریم است. قدم سوم در رابطه با انس باقرآن کریم رایی در پی در آیات قرآن کریم تامل کردن می دانند که در هر بار مراجعه، معرفتی نو متناسب به احساسات به انسان دست می دهد همچنین ایشان بین انس باقرآن کریم و تدبیر در قرآن کریم رابطه دوسویه قائلند و هر دو را مکمل هم میدانند. مرحله آخر انس باقرآن، عمل به آن چیزی است که در مرحله قبلی حاصل شده است. بدون این مرحله گوی انس باقرآن کریم شکل نگرفته است. در نهایت، اگر این امر در تک تک افراد جامعه به خصوص جوانان صورت گیرد نه تنها باعث سعادت و عاقبت به خیری انسان میشود، بلکه جهانی سالم هدفمند خواهیم داشت.

منابع:

۱. قرآن کریم

۲. نهج الفصاح

۳. بحار الانوار

۴. شفیعی، احمد، ش ۱۳۸۷، مهجوریت قرآن کریم در نظام آموزش و راههای برون رفت از دیدگاه مقام معظم رهبری (دام ظلّه) مجله پیام شماره ۹۱.

۵. مصباح، یزدی، محمد تقی، ۱۳۸۰، قرآن شناسی، موسسه آموزش و پژوهشی امام خمینی. قم

۶. عبدالفتاح، خالدی فصاح، ۱۴۲۴ق، مفاتیح للتعامل مع القرآن، دار القلم، دمشق.

۷. محمد، علی نژاد عمران، ۱۳۹۴، تدبر در فهم قرآن کریم، موسسه سراج، شماره ۲۰

۸. مدنی، علی خان بن احمد، ش ۱۳۸۴ الطراز الاول والکناز لما علیه من لغه العرب المعول، اول، موسسه آل بیت علیهم السلام لاهیات التراث، مشهد.